

The Role of Ashurakhanas during the Qotb Shahi Era in the Deccan toward the Spread of Shism in India

Zohreh Biglar¹, Seyed Mohammad Hosseini²

¹ Ph.D. Student, Department of Islamic History, Baqir al-Ulum University (AS), Qom, Iran
(Corresponding author). Zohreh.biglar@gmail.com

² Assistant Professor, Department of Islamic History, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. urd.ac.ir@2sm.hosseini

Abstract

The present research aims to comprehensively examine the role of Ashurakhanas in the process of spreading and consolidating Shiism within the Qotb Shahi domain in the Deccan. This period holds a distinguished position in the political and cultural history of South India and has always attracted the attention of Iranian and Indian historians. The main research question is how Ashurakhanas played a role in the symbolic, institutional, and social expansion of Shiism in Qotb Shahi realm. The research hypothesis is that Ashurakhanas were not merely ritualistic buildings for holding Muharram ceremonies; rather, within the context of the Qotb Shahis' intelligent religious policy, they acted as cultural-propagational institutions. These institutions, while reviving Ashura rituals and Shiah symbols, served as centers for organizing Shiah congregations, producing and transmitting religious knowledge, political legitimization, and connecting Iranian immigrants with the Deccani society. Accordingly, Ashurakhanas, alongside the increasing presence of Shiah scholars, the endowment system (Waqf), and the construction of mosques, schools, and hospitals, formed part of the broader network of religious institutionalization by the Qotb Shahis, which collectively contributed to the consolidation of Shiah Islam in this region. The research methodology is descriptive-analytical, based on documentary and library studies. The findings indicate that Ashurakhanas had three fundamental functions during the Qotb Shahi period:

1. Ritual and Identity Role: These places were the main centers for holding Muharram ceremonies, reciting elegies (Maqatal), conducting Ta'ziyeh performances, organizing mourning processions, and preserving symbolic artifacts of Ashura such as flags, Ta'ziyeh figures, and effigies. This led to the institutionalization of Shiah rituals in Deccani society and their fixation in collective memory. The widespread participation of locals in these rituals facilitated the indirect transmission of Shiah concepts and familiarized the society

Cite this article: Biglar, Z. & Hosseini, S.M. (2025). The Role of Ashurakhanas during the Qotb Shahi Era in the Deccan toward the Spread of Shism in India. *History of Islam*, 26(4), p. 171-188. <https://doi.org/10.22081/HIQ.2023.62681.2279>

Received: 2025/06/13

Received in revised form: 2025/08/21

Accepted: 2025/09/12

Available online: 2025/12/23

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

<https://pwq.bou.ac.ir/>

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

with the history and symbols of Ashura.

2. Cultural and Educational Role: Ashurakhana served as venues for sermons, teaching, debates, and the promotion of Shiah teachings. Many immigrant Iranian scholars, such as Mir Mohammad Mo'men Astrabadi, who held important positions like minister, utilized these spaces as bases for training local students and propagating Shiah jurisprudence, theology, and historical thought. Continuous interaction between immigrant scholars and the Deccani people fostered a network of educational circles and scientific gatherings that shaped a new religious identity in the region.

3. Social and Political Role: Ashurakhana were tools in the religious policy of the Qotb Shahis for legitimizing the rule and strengthening political cohesion around Shiah ideology. The presence of the Sultan, courtiers, and government officials during official Muharram ceremonies signified an emphasis on the state's Shiah identity. This presence enabled Shiah immigrants from Iran, Iraq, Transoxiana, and Khorasan, who had entered the Deccan, to perceive themselves as distinguished citizens within the new political structure, thereby strengthening the social cohesion of the immigrant community. On the other hand, the government, through a policy of religious tolerance and rapprochement between Sunnis and Shiah, created an environment where Ashurakhana were not only gathering places for Shiah but also sites for religious dialogue and interaction. Overall, the research findings demonstrate that the spread of Shiah Islam in the Qotb Shahi domain was not merely a result of the rulers' political support; rather, it was the outcome of a network of religious-cultural institutions in which Ashurakhana played a central role. By relying on these institutions, the Qotb Shahi state was able to sustainably advance its religious identity-building project in the Deccan. The combination of extensive migration of Iranian elites, religious tolerance, religious constructions, the endowment system, and the organization of Muharram rituals led to the formation of a "powerful Shiah community" in the Deccan, the effects of which are still visible today in cities like Hyderabad. The final conclusion of the research indicates that Ashurakhana were not only a symbol of Shiah presence in the Deccan but also the main factor and mechanism for advancing Shiah Islam, to the extent that without these institutions, the process of Shiah expansion in the Deccan would never have reached such a level of depth and permanence. With their multi-layered functions, these institutions were able to establish a link between the state, scholars, immigrants, and the local population, and lay the foundation for a lasting religious identity.

Keywords: Ashurakhana, Qotb Shahis, Hyderabad (Deccan), Muharram ceremonies, India, Religious rituals, Imambaras.

دورُ عاشوراءِ عَصْرِ القُطْبِشاهيين في انتشارِ التَّشيعِ في الهند

زهرة بيكلر^١، سيد محمد حسيني^٢

^١ طالبة دكتوراه، قسم تاريخ الإسلام، جامعة باقرالعلوم (ع)، قم، إيران (المؤلف المسؤول). Zohreh.biglar@gmail.com
^٢ أستاذ مساعد، قسم تاريخ الإسلام، جامعة الأديان والمذاهب، قم، إيران. urd.ac.ir@2sm.hosseini

الملخص

يهدف هذا البحث إلى دراسة شاملة لدور عاشوراء في عملية انتشار التشيع وترسيخه في نطاق حكم القطبشاهيين في الدكن؛ وهي فترة تحظى بمكانة متميزة في التاريخ السياسي والثقافي لجنوب الهند، وقد استقطبت دائماً اهتمام المؤرخين الإيرانيين والهنود. وتمثل الإشكالية المركزية للبحث في السؤال الآتي: كيف، وبأي آليات، أسهمت عاشوراء في انتشار التشيع على المستويات الرمزية، والمؤسسية، والاجتماعية في نطاق حكم القطبشاهيين؟ أما فرضية البحث فتقرّر أنّ عاشوراء لم تكن مجرد مبان طقوسية لإقامة مراسم المحرم، بل كانت - في إطار السياسة الدينية الذكية للقطبشاهيين - تعمل بوصفها مؤسسات ثقافية - تبليغية. فقد قامت هذه المؤسسات بإحياء شعائر عاشوراء ورموز التشيع، كما أدت دوراً محورياً كمراكز لتنظيم الاجتماعات الشيعية، وإنتاج المعرفة الدينية ونقلها، وإضفاء الشرعية السياسية، وربط المهاجرين الإيرانيين بالمجتمع الدكني. وبناءً على ذلك، شكّلت عاشوراء إلى جانب حضور العلماء الشيعة المتزايد، ونظام الوقف، وبناء المساجد والمدارس والبيمارستانات، جزءاً من شبكة واسعة من المؤسسات الدينية التي أسسها القطبشاهيون، والتي ساهم مجموعها في ترسيخ التشيع في هذه المنطقة. وتعتمد منهجية البحث على الوصف والتحليل، مستندة إلى الدراسة الوثائقية والمكتبية.

وتُظهر النتائج أنّ عاشوراء أدت في عصر القطبشاهيين ثلاثة أدوار أساسية:

(١) **الدور الطقوسي - الهوياتي**: كانت هذه المواقع المركز الرئيس لإقامة مراسم المحرم، وقرأءة المقتل، والتعزية، وتنظيم المواكب، وحفظ الرموز العاشورائية كالعلم والتعزية و الطقس الذي يسمّى بالشبيه. وقد أدى ذلك إلى إرساء الطقوس الشيعية داخل المجتمع الدكني وترسيخها في الذاكرة الجماعية. كما أن الحضور الواسع للسكان المحليين في هذه الشعائر ساهم في نقل المفاهيم الشيعية بصورة غير مباشرة وتعريف المجتمع بتاريخ ورموز عاشوراء.

(٢) **الدور الثقافي - التعليمي**: كانت عاشوراء أماكن للوعظ والتدريس والمناظرة ونشر المعارف الشيعية. وقد استفاد العديد من العلماء الإيرانيين المهاجرين - ومنهم المير محمد مؤمن الأسترابادي، الذي شغل مناصب عليا كالوزارة - من هذه الفضاءات كمراكز لتربية الطلاب المحليين ونشر الأفكار الفقهية والكلامية والتاريخية للتشيع. وأسفر التواصل المستمر بين العلماء المهاجرين وسكان الدكن عن تكوين شبكة واسعة من الحلقات التعليمية والمجالس العلمية التي أسست لهوية دينية جديدة في المنطقة.

(٣) **الدور الاجتماعي - السياسي**: شكّلت عاشوراء في السياسة الدينية للقطبشاهيين أداة لإضفاء الشرعية على

استناداً إلى هذه المقالة: بيكلر، زهرة؛ حسيني، سيد محمد (٢٠٢٥). دورُ عاشوراءِ عَصْرِ القُطْبِشاهيين في انتشارِ التَّشيعِ في الهند. تاريخ الإسلام، ٢٦(٤)،

ص ١٧١-١٨٨. <https://doi.org/10.22081/HIQ.2023.62681.2279>

<https://pwq.bou.ac.ir/>

الناشر: جامعة باقرالعلوم (ع)

نوع المقالة: بحثية

الحكم وتعزيز التماسك السياسي حول الأيديولوجيا الشيعية. فقد كان حضور السلطان وكبار رجال الدولة في مراسم المحرم الرسمية مؤشراً على تأكيد الهوية الشيعية للدولة. وأسهم ذلك في شعور المهاجرين الشيعة القادمين من إيران والعراق وما وراء النهر وخراسان بأنهم مواطنون متميزون داخل البنية السياسية الجديدة، وهو ما عزز التماسك الاجتماعي لجماعة المهاجرين. ومن جهة أخرى، وفّرت الدولة بسياسة التسامح الديني والتقريب بين السنة والشيعة فضاءً أصبحت فيه عاشوراخانة مركزاً ليس فقط لتجمع الشيعة، بل أيضاً للحوار والتفاعل الديني. وتُظهر نتائج البحث أن انتشار التشيع في نطاق حكم القطبشاهيين لم يكن ثمرة دعم الدولة السياسي فحسب، بل نتاج شبكة من المؤسسات الدينية - الثقافية كانت عاشوراخانة في مركزها. وقد تمكّنت الدولة القطبشاهية من خلال هذه المؤسسات من تنفيذ مشروعها للهوية الدينية في الدكن بصورة مستدامة. إن اجتماع عوامل مثل الهجرة الواسعة للنخب الإيرانية، والتسامح الديني، والبناءات الدينية، ونظام الوقف، وتنظيم شعائر المحرم، قد أدّى إلى ظهور «مجتمع شيعي قوي» في الدكن، ولا تزال آثاره واضحة إلى اليوم في مدن مثل حيدر آباد. ويخلص البحث إلى أن عاشوراخانة لم تكن مجرد رمز لوجود التشيع في الدكن، بل كانت العامل والآلية الأساسية في تقدّم التشيع؛ بحيث إن انتشار التشيع لم يكن ليبلغ هذا المستوى من العمق والديمومة لولا هذه المؤسسات. لقد استطاعت عاشوراخانة بفضل وظائفها المتعددة أن تقيم صلةً وثيقة بين الدولة والعلماء والمهاجرين والمجتمع المحلي، وأن تبني هيكل هوية دينية راسخة.

الكلمات المفتاحية: عاشوراخانة، القطبشاهيون، حيدر آباد (الدكن)، مراسم المحرم، الهند، الطقوس الدينية، إمام باره.

۱. مقدمه

سلسله قطب شاهیان (۹۱۸ تا ۱۰۹۸ق) به وسیله سلطان قلی (۹۲۳-۹۵۰ق) از طایفه بهارلو، از ترکمانان قراقویونلو پایه‌گذاری گردید. وی در شهر همدان متولد شد و به دنبال بالا گرفتن منازعات قراقویونلوها و آق‌قویونلوها، به همراه عمویش الله‌قلی، به ناحیه دکن و پایتخت بهمنیان شهر بیدر در سال ۸۸۳ق مهاجرت کردند. حضور خواجه محمود گاوآن (متوفی ۸۸۶ هجری قمری) در مقام وزارت بهمنیان و نیز کفایت و کاردانی سلطان قلی، موجب رشد و ترقی او در دستگاه بهمنی گردید. پس از مدتی به دلیل خدمات وی در سرکوب توطئه علیه محمود شاه بهمنی، از طرف وی به منصب امارت قطب الملکی و حکومت ناحیه تَلَنگانه^۱ رسید. به دنبال ضعف رو به افزایش سلسله بهمنی و تشکیل سلسله‌های محلی، سلطان قلی نیز در سال ۹۱۸ هجری در گلکنده اعلام استقلال کرد و مذهب تشیع را به عنوان مذهب رسمی قلمرو خود برگزید. بدین ترتیب مرحله نخست شکوفایی تشیع در ناحیه دکن با این اقدام آغاز گردید. با این حال باید توجه داشت که این روند در ادوار اولیه حکومت قطب شاهیان تدریجی و آهسته شکل گرفت؛ زیرا در این دوره همه اهتمام سلاطین اولیه سلسله قطب شاهیان مصروف تثبیت مرزها و سرکوب همسایگان معارض شده بود. چنانکه منابع این دوره مملو از اخبار لشکرکشی سلاطین این دوره سلطان قلی (۹۵۰-۹۱۸ق)، سلطان جمشید (۹۵۸-۹۵۰ق) و سلطان ابراهیم (۹۸۸-۹۵۸ق) می‌باشد.^۲ همچنین مورخین آن دوره توجه زیادی به مسائل فرهنگی و اجتماعی نداشته‌اند. با این حال کتیبه‌های بجا مانده از این دوره، همگی دارای نمودهایی از مظاهر شیعی و ذکر دوازده امام (ع) است. از جمله آن می‌توان به کتیبه‌های مسجد جامع گلکنده و کتیبه مقبره سلطان قلی قطب شاه اشاره کرد.^۳ روند اعتلای واقعی تشیع با ورود به دوره سلطان محمد قلی قطب شاه (۱۰۲۱-۹۸۸ق) و سلطان محمد قطب شاه (۱۰۳۵-۱۹۲۱ق) به اوج خود رسیده و در دوره سلطان عبدالله قطب شاه (۱۰۸۳-۱۰۳۵ق) همچنان استمرار یافت. از مهم‌ترین عوامل این شکوفایی می‌توان به برقراری ثبات و آرامش در قلمرو قطب شاهیان و کاهش دامنه درگیری‌های قطب شاهیان با همسایگان مسلمان و هندی آنان و سرانجام بالا گرفتن سیل مهاجرت فرهیختگان و عالمان تاثیرگذار شیعی به قلمرو قطب شاهیان اشاره کرد.

۲. پیشینه تحقیق و ضرورت و اهمیت پژوهش

در مورد نقش عاشوراخانه در ترویج تشیع در دوره قطب شاهیان، مطالعه مشخصی یافت نشد. در ادامه به برخی آثار مرتبط اشاره می‌شود. جعفریان (۱۳۸۸) در کتابی با عنوان «صفویه از ظهور تا زوال» به

۱. تَلَنگانه، ناحیه‌ای در ایالت آندرا پرادش هند می‌باشد.

۲. بلگرامی، مآثر دکن، ۱۹۲۴ق، ص ۱۱۳.

۳. همان، ص ۱۱۳.

چگونگی مهاجرت قراقویونلوها و قطب‌شاهیان به ایران پرداخته، خاستگاه این ترکان که شیعه علوی بودند را مشخص می‌کند، همچنین رابطه‌ای که این ترکان با صوفیان داشته‌اند را مورد توجه قرار داده است. اما در خصوص اقدامات فرهنگی و سیاسی قطب‌شاهیان به طور مستقل چیزی مشاهده نمی‌شود. ترکمنی آذر (۱۳۸۳) در کتابی با عنوان «تاریخ سیاسی اثنی‌عشری در ایران» به بیان ارتباط شیعیان با حاکمیت پرداخته و دوره قطب‌شاهیان را به عنوان دوره رشد و گسترش فعالیت سیاسی شیعیان معرفی می‌کند. حسن‌زاده (۱۳۷۹) نیز در کتابی تحت عنوان «حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو در ایران» در مورد ترکان و مذهب آنان مواردی را بیان می‌دارد که نشان از گرایش ترکان قراقویونلو به مذهب شیعی دارد. ایشان همچنین به آثار این گرایش‌ها توجه فراوان داشته است. اما به طور مستقل و مجزا به نقش فرهنگی و سیاسی قطب‌شاهیان در گسترش تشیع نپرداخته و تنها به ارائه برخی شواهد موجود اکتفاء می‌کند. منتظرالقائم و شاه‌مرادی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «تشیع قراقویونلوها» معیارها و ملاک‌های تشیع آن زمان بررسی کرده است. همچنین معیارهای قراقویونلوها با تشیع کنونی مقایسه شده تا نوع تشیع آنان مشخص شود. اما به اقدامات قطب‌شاهیان برای گسترش تشیع اشاره نشده است. آهنچی و صادقی علوی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «نقش مذهب تشیع در روابط سیاسی قطب‌شاهیان و صفویان» به بررسی روابط میان قطب‌شاهیان و صوفیه پرداخته و علت نزدیکی این دو قدرت را اشتراک دینی می‌داند، ولی در خصوص این اشتراکات و فرهنگ تشیع کمتر سخن گفته است. معصومی و اصغری (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «پیامدهای مهاجرت شیعیان ایرانی به دربار حکومت‌های شیعی دکن (قطب‌شاهیان، عادل‌شاهیان، نظام‌شاهیان)»، به بررسی عوامل سیاسی مهاجرت پرداخته و کمتر مسائل فرهنگی این مهاجرین را مورد توجه قرار داده است. صادقی و زینب‌فضلی (۱۴۰۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ‌نگاری ایرانی در حکومت‌های محلی دکن»، روند تحولات دکن را به صورت گذرا بررسی کرده‌اند. عصار کاشانی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «بازتاب مذهب، تاریخ، سیاست و فرهنگ ایرانی در فالنامه قطب‌شاهیان دکن»، به تاثیرگذاری این دوران بر فرهنگ آینده ایران پرداخته‌اند. آثار مورد اشاره هیچ‌کدام به موضوع عاشوراخانه نمی‌پردازند. در حالی که عاشوراخانه نقش مهم و اساسی در تثبیت تشیع در دوره قطب‌شاهیان داشته است. لذا، پژوهش حاضر درصدد است به طور مجزا و مستقل، به نقش عاشوراخانه در گسترش فرهنگی تشیع در دوره قطب‌شاهیان بپردازد.

۳. نقش مهاجرین تشیع در قدرت‌گیری و گسترش تشیع قطب‌شاهیان

مهاجرت شیعیان ایرانی به دکن از نیمه قرن هشتم هجری افزایش چشمگیری داشت و در قرن دهم و یازدهم به اوج خود رسید. به‌رغم قدرت‌یابی صفویان (۹۰۷ق) و رسمیت یافتن تشیع از سوی شاه اسماعیل اول (حکومت ۹۰۷-۹۳۰ق) و افزایش قدرت و نفوذ علمای شیعی، شمار زیادی از عالمان،

مردان سیاست، شاعران، اطباء و دیگر نخبگان ایرانی شیعی، در این دوره به دکن مهاجرت کردند. از جمله مهم‌ترین ثمرات شیعیان مهاجر، آشنایی هرچه بیشتر مردم قلمرو قطب شاهی با فرهنگ تشیع می‌باشد. حضور این شیعیان فرهیخته در مناصب کلیدی چون وزارت، در کنار تربیت شاگردان و گماردن آنها در مناصب مهم و نگارش کتب شیعی و ساخت بناهای متعددی چون مساجد و دارالشفاه و حمام‌ها و مدارس و سرانجام عاشوراخانه‌ها، نقش عمده‌ای در اعتلای تشیع در این دوره ایفا کرد. از مهم‌ترین و تاثیرگذارترین این شخصیت‌ها می‌توان از میرمحمد مومن استرآبادی یاد کرد.^۱ وی در دوره محمد قلی قطب شاه در سال ۹۸۹ هجری وارد شهر گلکنده شد و سرانجام به منصب وزارت (پیشوایی) رسید.^۲ مهاجرت شیعیان ایرانی به دکن از دو طریق ازدواج و دعوت از هم‌وطنان، به مرور زمان به تغییر ترکیب جمعیتی این منطقه منجر شد. برخی از مهاجران به همراه خانواده خود وارد دکن شدند و برخی نیز در دکن و پس از ازدواج با بومیان، تشکیل خانواده دادند. این ازدواج‌ها گاه به خواست سلاطین دکن و به سبب نبوغ و شایستگی مهاجران ایرانی صورت می‌گرفت. در واقع سلاطین با برقراری مناسبات سببی با دانشمندان و عالمان مهاجر، می‌کوشیدند از خدمات علمی و اجتماعی و سیاسی آنها بهره بیشتری ببرند و بر اعتبار حکومت خویش بیفزایند. این نوع ازدواج‌ها نشان‌دهنده رتبه، درجه و مقام ایرانیان نزد سلاطین دکن بود.^۳ کم‌کم این مهاجرین بعد از دستیابی به پست‌های بزرگ حکومتی و تجاری، از هم‌وطن‌های خود خواستند آنها نیز تن به مهاجرت دهند. اقدامات این دو عالم شیعی در جهت ایجاد زمینه‌های شکوفایی فرهنگ تشیع در قلمرو قطب شاهیان بسیار قابل توجه بود، اما بی‌تردید یکی از اقدامات برجسته میرمحمد مومن که نقش ارزنده‌ای در بسط و ترویج فرهنگ تشیع در دکن داشت، ساخت عاشوراخانه پادشاهی و پس از آن بنای عاشوراخانه‌های متعدد در سراسر قلمرو قطب شاهیان و برگزاری باشکوه مراسم عاشورای حسینی در آنها بود. اگرچه منابع به بزرگداشت واقعه کربلا به صورت محدود در اواخر دوره ابراهیم قطب شاه اشاره کرده‌اند، اما با ساخت عاشوراخانه‌ها، برگزاری مراسم محرم از انسجام و گسترش قابل توجهی برخوردار شد. با افزایش قدرت حکومت بهمنیان، زمینه نفوذ و گسترش تشیع دوازده امامی در دکن افزایش چشمگیری پیدا کرد. تا جایی که برخی از سلسله‌های جانشین بهمنیان، این نمونه از تشیع (دوازده امامی) را به عنوان مذهب رسمی برگزیدند که ناشی از حضور ایرانیان مهاجر بودند؛ تا جایی که در سال ۹۱۰ ق یوسف عادلخان بنیانگذار سلسله عادلشاهیان، به نام ائمه شیعه خطبه خواند.^۴ عادلشاه نیز به شدت از شیعیان مهاجران ایرانی حمایت می‌کرد. در دوره حاکمیت علی عادلشاه (۹۶۵-۹۸۷ ق)

۱. واله اصفهانی، خلد برین، ۱۳۷۹، ص ۴۲۰.

۲. اقبال آشتیانی، تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، ۱۳۸۴، ص ۲۰۱.

۳. شوشتری جزائری، حدیقه العالم، ۱۳۰۹ ق، ص ۲۴۶.

۴. هندوشاه استرآبادی، تاریخ فرشته، بی تا، ص ۱۱۳.

تشیع به واسطه فعالیت‌های میرغیاث‌الدین شیرازی و شاگرد وی شاه فتح‌الله شیرازی و حمایت آنها از شیعیان مهاجر، رشد چشمگیری یافت.^۱ افضل‌خان یا همان غیاث‌الدین شیرازی، هرچند قدرت زیادی در تصمیمات سیاسی دربار داشت، اما همچنان در آموزش آموزه‌های دینی نقش متمر ایفا می‌کرد، تا با این کار بتواند شاگردان خود را وارد سیستم تصمیم‌گیری نماید.^۲ سلطان‌قلی نیز پس از تأسیس قطب‌شاهیان، تشیع را مذهب رسمی اعلام کرد و به ترویج این مذهب پرداخت.^۳ پس از قدرت‌یابی صفویه در ایران، سلطان‌قلی، نام شاه اسماعیل صفوی را در خطبه مقدم بر اسم خود قرار داد و نام خلفای سه‌گانه را از خطبه حذف کرد.^۴ وی با ساخت عاشوراخانه برای برپایی مراسم عزاداری محرم، در گرامیداشت شعائر شیعی تلاش زیادی نمود.^۵ در این دوره بسیاری از علمای شیعه از ایران به گلکنده رفتند. از جمله افراد بانفوذی که به گلکنده رفت، میرمحمد مؤمن بود که در ترویج تشیع زبانزد بود.^۶ شاه طاهر نیز در گسترش تشیع در دکن سهم زیادی داشت.^۷ ایشان پس از دعوت برهان نظام شاه به تشیع و تشویق سایر شیعیان برای مهاجرت به دکن، موجب تقویت و گسترش تشیع در میان قطب‌شاهیان شد.^۸ در سال ۹۴۴ق و به تشویق شاه طاهر، برهان نظام شاه، تشیع را به عنوان مذهب رسمی حکومت خود اعلام کرد و شاه طاهر، شمار زیادی از علمای شیعی را از مناطق مختلف از جمله ایران، به دکن فرخواند.^۹ پس از پذیرش تشیع از سوی برهان نظام شاه، حقوق و مواجی که قبلاً به اهل تسنن داده شده بود، به شیعیان داده شد، تا جایی که عواید چندین روستا به شیعیان اختصاص یافت.

۴. عاشوراخانه

عاشوراخانه‌ها بناهایی بودند که از دوره قطب‌شاهیان به منظور برپایی مراسم محرم در ناحیه دکن بنا شدند. اگرچه برخی منابع سابقه ساخت نخستین عاشوراخانه در قلمرو قطب‌شاهیان را به دوران سلطان قلی قطب‌شاه (۹۲۳-۹۵۰ق) موسس این سلسله رسانده‌اند؛^{۱۰} اما گزارش‌های مستند و دست‌اولی در

۱. رضوی، شیعه در هند، ۱۳۷۶، ص ۲۷۱.
۲. فرشته، تاریخ فرشته، بی‌تا، ص ۴۵.
۳. منشی، تاریخ قطب‌شاهیان، بی‌تا، ص ۳۸.
۴. همان، ص ۷۶.
۵. همان، ص ۲۰۹.
۶. همان، ص ۱۷۳.
۷. آقابزرگ تهرانی، الذریعة الی تصانیف الشیعة، ۱۴۰۳ق، ص ۵۱۵.
۸. طباطبائی، سیرالمتاخرین، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۶۴.
۹. منشی، تاریخ قطب‌شاهیان، بی‌تا، ص ۱۱۶.
۱۰. گلمبک و ویلبر، معماری تیموری در ایران و توران، ۱۳۷۴، ص ۱۷.

این باب وجود ندارد و منابع دست اول‌تر همچون حدائق السلاطین که معاصر با دوران سلطان عبدالله قطب شاه (۱۰۳۵-۱۰۸۳ق) به نگارش درآمده، قدمت ساخت نخستین عاشوراخانه را به دوره سلطان محمد قلی قطب شاه رسانده است. طبق این گزارش در این دوره میر محمد مومن استرآبادی (۱۰۳۴ق) همزمان با طراحی و ساخت بنای حیدرآباد در سال ۱۰۰۰ق، طراحی ساخت بنای عاشوراخانه را در حیدرآباد آغاز کرد. این بنا به عنوان عاشوراخانه پادشاهی با هزینه شصت هزار روپیه در سال ۱۰۰۳ق به اتمام رسید.^۱ موبد این ادعا نوشته‌های کتیبه‌های این عاشوراخانه است که تاریخ ساخت این بنا را ۱۰۰۱-۱۰۰۳ق (همزمان با دوره سلطان قلی قطب‌شاه) با ذکر عبارت غلام علی، محمد قطب شاه ثبت کرده‌اند.^۲ این بنا بعدها در عهد سلطان عبدالله قطب‌شاه با کاشی‌کاری‌های زیبا و الوان با ذکر اسامی دوازده امام، تزیین گردید. این مسئله در کتیبه دیوار غربی نیز ثبت شده است. همزمان با ساخت این بنا در این مکان، علم حسینی برافراشته شد. کنگره فلزی این علم به شکل دست با پنج انگشت بود. در ایام عزاداری محرم، صحن این عمارت را به فرش‌های سبز و سیاه مفروش می‌کردند و سقف آن را با مخمل و اطلس‌های کبود می‌آراستند. همچنین در این ایام علم‌های فولادین آراسته با پارچه‌های زربفت که بر آنها آیات قرآنی بافته شده بود، برپا می‌کردند. پس از آمدن محرم، عاشوراخانه را چراغانی نموده و با پرده‌های سرخ‌رنگ و علم‌های گوناگون تزیین می‌کردند، و مدت ده روز مراسم روضه‌خوانی در آنجا برپا می‌شد.^۳ در این ایام تزیینات عاشوراخانه چنان چشمگیر بود که مورخان آن را یکتای عصر و مکانی جالب و عجیب می‌خواندند. در این دوره جهت رسیدگی به امور عاشوراخانه و برگزاری احسن مراسم عزاداری حسینی، منصبی تحت عنوان داروغه عاشوراخانه ایجاد شده بود. وظیفه وی نظارت بر امور عاشوراخانه و هزینه‌های برگزاری مراسم محرم در آن بود.^۴ همچنین جهت تأمین مخارج عاشوراخانه، موقوفاتی اختصاص یافته بود که این موقوفات در دفترخانه پادشاهی ثبت شده و عواید آن صرف برگزاری مراسم عزاداری می‌شد.^۵ از دیگر مناصب مهم مربوط به این مراسم، منصب روضه‌خوانی حضور بود. این منصب عموماً در اختیار روضه‌خوان‌های ایرانی بود که بویژه در روز عاشورا مسئولیت خواندن قطعاتی از روضه الشهداء را در حضور سلطان را برعهده داشتند. چنانکه عبدالجبار گیلانی (۵۵۲ق) عهده‌دار منصب روضه‌خوانی حضور در دوره عبدالله قطب شاه بود.^۶ حضور شاعران متعدد ایرانی در این دوره در

۱. مدرسی طباطبائی، وقف‌نامه‌ای از ترکمانان قراقویونلو، ۱۳۵۳، ص ۶۵.

۲. بلگرامی، مآثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۱۰.

۳. مدرسی طباطبائی، وقف‌نامه‌ای از ترکمانان قراقویونلو، ۱۳۵۳، ص ۶۸.

۴. گلمبیک و ویلبر، معماری تیموری در ایران و توران، ۱۳۷۴، ص ۱۷.

۵. بلگرامی، مآثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۵۷.

۶. همان، ص ۵۸.

دربار قطب شاهی و استفاده از مرثیه‌های شاعران ایرانی، چنان مورد توجه بود که حتی سلطان محمدقلی قطب‌شاه نیز مرثیه‌ای زیبا به سبک محتشم کاشانی سروده که گزیده‌ای مختصر از آن بدین قرار است:

«باز این چه ماتم است که پشت جهان شکست / صد تیرآه در جگر این جهان شکست
 باز این چه ماتم است که از جوش العطش / خونابه گریه در گلوی تشنگان شکست»^۱
 میر محمد مومن استرآبادی نیز ترکیب‌بندی در مرثیه سیدالشهداء سروده بود:
 «آمد محرم و غم دل بر ملاست باز / در دهر شور و زلزله کربلاست باز
 آگه ز حال عالم بالا نیم، ولی / دور فلک چو حلقه ماتم سراسر است باز».^۲

با شروع ایام محرم و مجلس عزاداری از طرف دولت‌خانه، هزاران دست جامه سیاه میان بزرگان و مداحان و ذاکران تقسیم می‌شد. این بزرگان و امرای دولتی همراه با مردم در مراسم عزاداری که به مدت ده روز در عاشوراخانه برپا می‌شد، شرکت می‌جستند. از روز هفتم دسته‌جات عزاداری از هر محله جمع می‌شوند و با نشان‌های مخصوص همراه با مناقب‌خوانان به طرف عاشوراخانه پادشاهی حرکت کرده و در طول مسیر در مدح و احوال شهدای کربلا مناقب‌خوانی و یا به قول عامه عشق‌خوانی می‌کردند.^۳ در این روز قطب شاه بار عام داده، دستجات مختلف عزاداری را که با خود علم‌ها و تابوت‌های فرضی شهدای کربلا و مَحْفَه‌ها^۴ و گنبدها را از نظر گذرانیده، با عزاداری آنان همراهی می‌کرد. خادمان مجلس مأمور بودند که پس از عبور این دسته‌جات از حضور شاه، مبالغ و هدایایی به آنها تقدیم کنند.^۵ در روز دهم شاه همراه ملازمان خود با پای برهنه و سیاه‌پوش در نماز ظهر عاشورا شرکت جست و پس از آن به فرمان وی مبالغی به عنوان زر عاشوری میان فقرا و یتیمان به ویژه یتیمان سادات تقسیم می‌کردند.^۶ علاوه‌بر برگزاری مراسم محرم در عاشوراخانه پادشاهی، مراسم عزاداری محرم در سایر عاشوراخانه‌هایی که عموماً توسط میرمومن و افراد دیگر تأسیس شده بود، برگزار می‌گردید و مردم از اقشار مختلف در آن شرکت می‌جستند.^۷ در روز چهلم امام حسین(ع)، عاشوراخانه‌ها مملو از جمعیت شده و روضه‌خوانی و مناقب‌خوانی برقرار می‌شد و پس از آن با دادن شربت‌ها و اطعام به مردم که هزینه آن از طرف دولت‌خانه

۱. نخجوانی، تجارب السلف، ۱۳۴۴، ص ۶۷.

۲. همان، ص ۶۸.

۳. بلگرامی، مآثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۵۴.

۴. تخت‌روان (نوعی وسیله حمل مسافر یا بیمار، شبیه به هودج یا کجاوه، اما معمولاً بدون قبه یا سقف کامل).

۵. بلگرامی، مآثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۵۴.

۶. همان، ص ۱۰.

۷. مدرسی طباطبائی، وقف‌نامه‌ای از ترکمانان قراقریونلو، ۱۳۵۳، ص ۷۱.

تأمین می‌شد، ایام عزاداری به پایان می‌رسید.^۱ بررسی منابع این دوره موید شباهت قابل ملاحظه‌ای میان برگزاری مراسم ایام محرم در ایران عهد صفویه (۹۰۵-۱۱۴۸ق)^۲ با انجام این مراسم در قلمرو قطب شاهیان (۹۱۸-۱۰۹۸ق) است. بدون تردید این جریان مبین تاثیر چشمگیر حضور و نفوذ ایرانیان بویژه حضور بزرگانی چون میرمحمد مومن استرآبادی (۱۰۳۴ق) و ابن خاتون (۱۰۴۱ق) در دربار قطب شاهیان است. اگرچه عزاداری محرم در عاشوراخانه پادشاهی و سایر عاشوراخانه‌ها در قلمرو قطب شاهیان با حمله اورنگ زیب گورکانی (۱۰۶۸-۱۱۱۸ق) و انقراض سلسله قطب شاهی متروک گردید، اما بار دیگر در دوره آصف‌جاهیان^۳ (حک. ۱۱۳۷-۱۳۶۷) برگزاری مراسم محرم در دکن از رونق قابل توجهی برخوردار شد.^۴

۵. تاثیر عاشوراخانه‌ها بر رواج تفکر تشیع

بدون تردید از مهم‌ترین اهداف ایجاد عاشوراخانه‌ها و برگزاری مراسم محرم، گسترش آشنایی مردم با اسلام و فرهنگ تشیع بود. محی‌الدین قادری در مورد اهداف میرمحمد مومن طراح و مجری ساخت عاشوراخانه پادشاهی و عاشوراخانه‌های دیگر در قلمرو قطب شاهی می‌نویسد: «هدف وی از بنای مساجد و عاشوراخانه این بود که نور اسلام تا دورترین نقاط سرزمین دکن انتشار یافته و با آن آشنا گردند. میرمحمد با ترویج علم‌ها و تعزیه‌ها (تابوت‌های فرضی شهدای کربلا) افزون‌بر انگیزه‌های دینی، اهداف سیاسی را نیز در نظر داشت. وی بر آن بود تا علاوه‌بر مسلمانان دکن، اقوام بت‌پرست آنجا بوسیله علم‌ها و تعزیه‌ها با اسلام مأنوس گردند، تا آنها نیز به تدریج بت‌ها را رها کرده و به تعزیه‌ها و تابوت‌ها تمایل پیدا کنند. تردیدی نیست که وی در رسیدن به این هدف، موفقیت زیادی به دست آورد. چنانکه هر سال هندوها از روی اعتقاد و احترام، در بقایای مخروبه عاشوراخانه‌های خود علم‌ها برپا می‌کنند و در بیشتر روستاها پیش از مسلمانان، غیرمسلمانان به عاشوراخانه‌ها احترام می‌گذارند».^۵ بررسی منابع قطب شاهی نیز موید دیگری بر کلام محقق مزبور بود.^۶ در واقع در سایه مساعی سلاطین قطب شاهی و به مدد وجود همین عاشوراخانه‌ها بود که شهر تاریخی حیدرآباد پایتخت قطب شاهیان، بیشترین جمعیت شیعی مذهب هند را در خود جای داده بود.^۷ از طرف دیگر، بررسی برخی از فرمان‌های سلاطین قطب شاهی

۱. مدرسی طباطبائی، وقف‌نامه‌ای از ترکمانان قراقرویونلو، ۱۳۵۳، ص ۷۱.

۲. تاورنیه، سفرنامه، ۱۳۸۳، ص ۸۸-۹۰.

۳. آخرین حکومت شیعه در هند.

۴. بلگرامی، مآثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۶۴.

۵. مطمئن، بررسی ویژگی‌های طرح، نقش و رنگ در کاشی‌های ترکمان قراقرویونلو در ایران، ۱۳۸۹، ص ۶۵.

۶. معصومی و اصغری، پیامدهای مهاجرت شیعیان ایرانی به دربار حکومت‌های شیعی دکن، ۱۳۹۷، ص ۱۰۷.

۷. مطمئن، بررسی ویژگی‌های طرح، نقش و رنگ در کاشی‌های ترکمان قراقرویونلو در ایران، ۱۳۸۹، ص ۶۵.

مؤید آن است که این سلاطین با شناخت کامل از شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه خود و با اتخاذ تدابیر مناسب، درصدد ایجاد نزدیکی و دوستی و همزیستی میان قشرهای مختلف جامعه اعم از هندو و مسلمان و تبلیغ فرهنگ تشیع بودند. چنانکه بزرگداشت واقعه کربلا ضمن ایجاد این همزیستی و دوستی، به خودی خود ترویج و بالندگی اعتقادات شیعی در قلمرو قطب شاهیان را نیز به همراه داشت. تقسیم هزاران دست لباس سیاه میان مداحان و دولتی‌های شیعه و سنی، و هندوها جهت عزاداری حسینی، اطعام فقرا و مساکین در این ایام، صدور فرامینی چون تعطیلی کار مطربان و آوازخوانان و فرمان‌هایی چون ممنوعیت استفاده از گوشت در غذاها و ممنوعیت استفاده از برگ تنبول^۱ از جمله این تدابیر بود.^۲ به مدد این تدابیر برگزاری و شرکت در بزرگداشت کربلا چنان میان قشرهای مختلف فراگیر شده بود که حضور در آن را موجب برکت و دفع بلا قلمداد می‌کردند.^۳ حضور این گروه‌های مختلف اعم از شیعه و سنی و گاه بیشتر از همه هندوها، موجب حضور و تأثیر آداب و رسوم هندوها، در جریان برگزاری مراسم محرم بود.^۴ علاوه بر فرامین دولتی در این ایام همچون ممنوعیت استفاده از گوشت در غذاها و استفاده از برگ تنبول (برای جلب حمایت هندوها)، مراسم محرم در میان عامه مردم به خوبی گسترش یافت. چنانکه این مراسم در حیدرآباد از محله چهارمنار (بنایی که به یادبود حرم امام رضا(ع) به وسیله میر محمد مومن طراح و ساخته شد) آغاز شده و در کنار رودخانه موسی خاتمه می‌یافت.^۵ برگزاری مراسم محرم علاوه بر ایجاد روح همبستگی میان اقشار مختلف، موجب افزایش توانایی تحمل عقاید مخالف، ایجاد روح آزاداندیشی و وسعت نظر میان گروه‌های مختلف شده بود. لازم به ذکر است که، عاشوراخانه‌ها معمولاً مبدأ و مقصد دسته‌های مراسم عاشورا بودند.^۶ فرهنگ عاشورا و روح آزادی و ایثار قافله‌سالار کربلا امام

۱. گیاهی معتدل بوده و برگ‌های آن خیلی بزرگ، نازک و لطیف می‌باشد. همچنین خواصی چون سرخوش کردن، اشتهاآور، مقوی معده، کبد، دماغ، دل، حافظه و فهم دارد.

۲. بلگرامی، مؤثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۶۶.

۳. همان.

۴. در شمال کارناتاكا، مراسم محرم (معروف به «آلوی» یا «پیرلابا») عمدتاً توسط هندوها رهبری و سازماندهی می‌شود؛ حتی در روستاهایی که هیچ مسلمانی وجود ندارد. هندوها نقش‌های خاصی براساس کاست خود ایفا می‌کنند، مانند نواختن طبل توسط دالیت‌ها، همراهی با حاملان علم توسط اعضای کاست والمیکی، و حمل علم توسط لینگایات‌ها در کنار مسلمانان. این مراسم شامل رقص‌های محلی مانند «هجه پادا»، آتش‌بازی، نمایش‌های کمدمی و خواندن بالادهای «ریویات» به زبان کانادا است که داستان شهادت امام حسین(ع) و امام حسن(ع) را روایت می‌کند. عناصر هندو مانند گنجاندن حسین و حسن در پانتئون خدایان هندو (با نام‌هایی مانند حسین‌آپا یا حسن‌آپا)، ترکیب اشعار با ارجاع به خدایان هندو مانند ماهادوا یا شار aha، و ادغام ادبیات واکانا (شعرهای عرفانی هندو) در آهنگ‌ها، نشان‌دهنده تأثیر عمیق آداب هندو است. این سنت‌ها ریشه در تأثیر حاکمان شیعه دکن و پیوندهای صوفی دارد.

۵. گلمبک و ویلبر، معماری تیموری در ایران و توران، ۱۳۷۴، ص ۲۷.

۶. بلگرامی، مؤثر دکن، ۱۹۲۴م، ص ۵۹.

حسین (ع)، که در عاشوراخانه‌ها برنامه‌ریزی و اجرا می‌شد، به تدریج چنان در قلب‌ها رسوخ کرده بود که در جریان حملات اورنگ زیب گورکانی به قلمرو قطب شاهی (۱۰۹۸ق) هنگامی که اورنگ زیب از یکی از فرماندهان لایق قطب شاهی یعنی عبدالرزاق لاری خواست که به سپاه دشمن پیوندد، عبدالرزاق در پاسخ پیغام اورنگ زیب گفت که این جنگ بلا تشبیه به جنگ کربلا می‌ماند. عبدالرزاق امیدوار است که تا نفس بازپسین در زمره بیست و دو هزار سواری که با امام بیعت نموده، اما در آخر تیغ بر روی آن شهید کربلا کشیدند، درنیاید. بلکه از جمله هفتاد و دوتن شهدای کربلا بوده و سرخ‌رویی دنیا و آخرت حاصل نماید.^۱ اورنگ زیب اگرچه از پاسخ عبدالرزاق خان آزاده شد، اما بر ثبات قدم و وفاداری وی آفرین گفت.^۲ علاوه بر تاثیرات یاد عاشوراخانه‌ها، برگزاری باشکوه مراسم محرم در عاشوراخانه‌ها در قلمرو قطب شاهی و بویژه در شهر حیدرآباد و برافراشتن پرچم‌های زربفت و مخمل در کنار برگزاری سایر اعیاد همچون برگزاری عید غدیر، جشن میلاد صاحب‌الزمان (عج) و جشن میلاد رسول اکرم (ص)، موجب رونق اقتصادی و روی آوردن سوداگران و تاجران و استادان، خواننده و سازنده کشورهای مختلف به ویژه ایران به هندوستان و رشد صنایع مختلف شده بود.^۳

۶. امام‌باره‌ها مجری کارکرد عاشوراخانه‌ها در شمال هند

اگرچه حمله اورنگ زیب به قلمرو قطب شاهیان، جریان شکوفایی تشیع را در ناحیه دکن دچار اختلال نمود و به قول برخی از مورخان موجب استیصال اکابر و علمای شیعه و پراکندگی آنها به سایر بلاد شد؛^۴ اما روند گسترش فرهنگ تشیع همچنان ادامه یافته و به تدریج حتی شاه جهان‌آباد، پایتخت گورکانیان را درنوردید. چنانکه بلافاصله پس از مرگ اورنگ زیب (۱۱۱۸ق) به تدریج‌نه تنها مراسم محرم که در جنوب هند در عاشوراخانه برگزار می‌گردید، احیاء شد، بلکه در شمال هند نیز به تدریج زمینه برگزاری این مراسم در دوران حکمرانان آوده (۱۱۴۵-۱۲۷۳ق) در جایگاهی تحت عنوان «امام‌باره» فراهم گردید. چنان‌که طبق قول برخی از منابع، برای نخستین بار نواب صفدر جنگ (۱۱۶۷-۱۱۵۲ق) جهت برگزاری مراسم محرم، امام‌باره‌ای در دهلی بنا نمود.^۵ پس از آن نیز امام‌باره‌های متعددی در سراسر نواحی شمال هندوستان ایجاد گردید. به تدریج ساخت این بناها با همان عنوان امام‌باره‌ها در نواحی جنوب (دکن) هند نیز رواج یافت. امام‌باره‌ها نیز همچون عاشوراخانه‌ها اغلب در کنار مساجد بنا می‌شدند. در مساجد نماز

۱. مدرسی طباطبائی، *وقف‌نامه‌ای از ترکمانان قراقریونلو*، ۱۳۵۳، ص ۶۵.

۲. همان.

۳. بلگرامی، *مآثر دکن*، ۱۳۵۳، ص ۶۸.

۴. طباطبائی، *سیرالمتأخرین*، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۶۹.

۵. دهلوی، *فرهنگ آصفیه*، ۱، ۱۹۷۴م، ج ۱، ص ۲۲۲.

برپا شده و مراسم عزاداری محرم در امام‌باره‌ها برقرار بود. همچون عاشوراخانه‌ها، امام‌باره‌ها نیز در ایام سوگواری، چراغانی و آذین‌بندی می‌شدند و به مدت ده روز عزاداری اغلب به هزینه دولت‌خانه برپا می‌شد.^۱ در این امام‌باره‌ها اغلب صورت نمادینی از ضریح مقدسه ائمه اطهار(ع) موجود بود و شاید از آن‌رو به آنها امام‌باره یا به اصطلاح جایگاه امامان لقب داده بودند. چنان‌که امام‌باره‌ای که غازی حیدر نخستین شاه اوده (۱۲۲۹-۱۲۴۳ق) در لکنه‌و بنا کرد و آن را امام‌باره شاه نجف نامگذاری کرد، به سبب وجود ضریحی شبیه به ضریح بارگاه حضرت علی(ع) بود.^۲ کارکرد اصلی این امام‌باره کاملاً شبیه به عاشوراخانه‌ها در جهت برقراری برگزاری مراسم محرم و ترویج فرهنگ عاشورا بود. اما گاه از این امام‌باره‌ها به عنوان مقبره بانیان نیز استفاده می‌شد. چنان‌که نواب حسین علی (۱۲۵۳-۱۲۵۸ق) از سلاطین اوده و مؤسس امام‌باره حسین‌آباد از این امام‌باره علاوه‌بر برگزاری مراسم عاشورا، برای مقبره خانوادگی نیز استفاده کرد و موقوفاتی هم برای آن قرار داده بود.^۳ بدین ترتیب امام‌باره‌ها نقش موثری در جهت آشنایی عامه مردم با فرهنگ تشیع ایفاء نمودند؛ تا جایی که این مراسم در شهرهایی که هندوان اکثریت آن را داشتند، همچون بنارس و راج‌پوتیه و به قولی آنها را کفرستان می‌گفتند، گاه باشکوه‌تر از شهرهای مسلمان‌نشین برگزار می‌شد.^۴

۷. نتیجه‌گیری

در دوره حکومت قطب شاهیان مذهب تشیع طی دو مرحله در قلمرو قطب شاهیان به اوج خود رسید. در مرحله نخست (۹۸۸-۹۱۸ق) سلاطین قطب شاهی با اعلام مذهب تشیع به عنوان مذهب رسمی قلمرو خود، در جهت تثبیت آن قدم برداشتند. در مرحله دوم (۱۰۸۳-۹۸۸ق) با ایجاد ثبات و آرامش، زمینه‌های مناسبی جهت شکوفایی و اعتلای تشیع در قلمرو قطب شاهیان فراهم شد. در این دوره سیل مهاجران فرهیخته شیعی به قلمرو قطب شاهیان سرازیر شدند. حضور و نفوذ این مهاجران در مناصب مختلف سیاسی و اداری، روند گسترش تشیع را از شتاب بیشتری برخوردار کرد. از جمله این مهاجران فرهیخته و موثر در جریان اعتلای تشیع در این دوره میر محمد مومن استرآبادی بود. وی به مدت بیش از سی سال مناصب مختلفی از جمله وزارت را به‌عهده داشت. از جمله خدمات ارزنده ایشان در این دوره می‌توان به تأسیس عاشوراخانه‌ها در قلمرو قطب شاهیان اشاره کرد. تأسیس عاشوراخانه‌ها در دوره قطب شاهیان نتایج و ثمرات بسیاری را به همراه داشت. آشنایی با اسلام و فرهنگ تشیع و گسترش آن، از

۱. شوشتری، *تحفه العالم*، ۱۳۶۳، ص ۴۳۴.

۲. هالیستر، *تشیع در هند*، ۱۳۷۳، ص ۱۸۹.

۳. همان، ص ۱۸۳.

۴. شوشتری، *تحفه العالم*، ۱۳۶۳، ص ۴۳۴.

نخستین نتایج این اقدام بود. چنانکه امروزه بیشترین جمعیت شیعیان در هند را حیدرآباد پایتخت قطب شاهیان و نخستین محل ایجاد عاشوراخانه را در خود جای داده است. به موازات ترویج فرهنگ تشیع و در رأس آن برگزاری مراسم محرم در عاشوراخانه‌ها و شرکت اقشار مختلف شیعه و سنی و هندو در کنار یکدیگر در این مراسم، نه تنها روح همبستگی و همزیستی میان آنها تقویت گردید، بلکه موجب افزایش توانایی تحمل عقاید مختلف در گروه‌های متعدد ساکن قلمرو قطب شاهیان شده و به نوعی موجب ایجاد احساس مشترک در جامعه شد. وجود این احساس مشترک و ارتباط آن با دستگاه حاکمه قطب شاهیان، به نوعی مبین موفقیت سیاسی و مذهبی قطب شاهیان در ایجاد ارتباط با مردم جامعه تحت حکومتشان بود. این ارتباط به مدد ترویج روح شهادت و ایثار نهفته در واقعه کربلا از چنان قوتی برخوردار شده بود که حتی تهاجم هولناک گورکانیان به قلمرو قطب شاهیان نیز نتوانست در آن خللی عمده وارد سازد. اگرچه گورکانیان بساط حکومت قطب شاهیان را درهم پیچیدند و عاشوراخانه‌ها و برگزاری مراسم محرم به‌طور مقطعی متروک شد، اما این مراسم و پیام عاشورا چنان در میان قشرهای مختلف نهادینه شده بود که پس از مرگ اورنگ زیب گورکانی (۱۱۱۸ق ۱۷۰۷م) و راه‌یابی سستی در ارکان حکومت گورکانی، بار دیگر نه تنها عاشوراخانه‌ها و انجام مراسم عاشورا به سرعت در ناحیه دکن احیاء شد، بلکه امام‌باره‌ها که دارای همان کارکرد عاشوراخانه بودند نیز در قلب حکومت گورکانیان یعنی دهلی و سرانجام سراسر هندوستان انتشار یافته و روایت‌گر پیام سازنده عاشورا و درس آزادی و ایثار شدند.

منابع

- آقابزرگ تهرانی، محمد (۱۴۰۳ق). *الذریعة إلى تصانیف الشيعة*. بیروت: دار الأضواء.
- آهنچی، آذر؛ صادقی علوی، محمود (۱۳۸۹). نقش مذهب تشیع در روابط سیاسی قطب شاهیان و صفویان. *شیعه‌شناسی*، ۸(۲۹)، ص ۷-۳۲.
- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۸۴). *تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری*. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ هشتم.
- بلگرامی، سید علی اصغر (۱۹۲۴ق). *مآثر دکن*. حیدرآباد: دارالطبع جامعه عثمانیه.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۸۳). *سفرنامه*. ترجمه حمید ارباب شیرانی. تهران: انتشارات نیلوفر.
- ترکمنی آذر، پروین (۱۳۸۳). *تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران (از ورود مسلمانان به ایران تا تشکیل حکومت صفویه)*. تهران: نشر شیعه‌شناسی.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۸). *صفویه از ظهور تا زوال*. تهران: نشرکانون اندیشه جوان.
- حسن‌زاده، اسماعیل (۱۳۷۹). *حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو در ایران*. تهران: نشر سمت.
- دهلوی، احمد (۱۹۷۴م). *فرهنگ آصفیه*. دهلی: بی‌نا: ج ۱.
- رضوی، سید عباس (۱۳۷۶). *شیعه در هند*. قم: مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی.
- شاهمردی، سید مسعود؛ منتظرالقائم، اصغر (۱۳۹۲). *تشیع قراقویونلوها (۷۸۰-۸۷۲ق)*. پژوهش‌های تاریخی، ۴(۱۷)، ص ۷۲-۴۹.
- شوشتری جزائری، ابوالقاسم (۱۳۰۹ق). *حدیقه العالم*. حیدرآباد دکن.
- شوشتری، میرعبدالطیف خان (۱۳۶۳). *تحفه العالم*. به اهتمام صادق موحد. تهران: طهوری.
- صادقی علوی، محمود؛ فضلی، زینب (۱۴۰۰). *تاریخ‌نگاری ایرانی در حکومت‌های محلی دکن*. *تاریخ اسلام*، ۲۲(۸۸)، ص ۲۸۸-۲۵۷.
- طباطبای، غلامحسین خان (بی‌تا). *سیرالمتأخرین*. لکهنو: منشی نول کشور، ج ۱.
- عصار کاشانی، الهام؛ عمین‌الدینی، محمد؛ اولیائی شاد، آزاده (۱۴۰۰). *بازتاب مذهب، تاریخ، سیاست و فرهنگ ایرانی*. *قطب شاهیان دکن*، ۱۱(۲۸)، ص ۳۹-۵۲.
- فرشته، محمد بن قاسم (بی‌تا). *تاریخ فرشته*. کلکته: منشی نول کشور.
- گلمبک، لیزا؛ ویلبر، دونالد (۱۳۷۴). *معماری تیموری در ایران و توران*. ترجمه کرامت‌اله افسر و محمد یوسف کیانی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- مدرسی طباطبائی، حسین (۱۳۵۳). *وقف‌نامه‌های از ترکمانان قراقویونلو*. *فرهنگ ایران زمین*، شماره ۲۰.
- مطمئن، نوا (۱۳۸۹). *بررسی ویژگی‌های طرح، نقش و رنگ در کاشی‌های ترکمان قراقویونلو در ایران*. استاد راهنما: محمد خزائی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه هنر، دانشگاه هنر اصفهان.
- معصومی، محسن؛ اصغری، فاطمه (۱۳۹۷). *پیامدهای مهاجرت شیعیان ایرانی به دربار حکومت‌های شیعی دکن (قطب شاهیان، عادل شاهیان، نظام شاهیان)*. *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، ۵۱(۱).
- معصومی، محسن؛ اصغری، فاطمه (۱۳۹۷). *پیامدهای مهاجرت شیعیان ایرانی به دربار حکومت‌های شیعی دکن*

(قطب شاهیان، عادل شاهیان، نظام شاهیان). پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، (۱۵۱)، ص ۹۹-۱۱۵.
منشی، قادرخان (بی تا). تاریخ قطب شاهیان. به اهتمام سید برهان الدین احمد. حیدرآباد دکن (چاپ سنگی).
نخجوانی، هندوشاه (۱۳۴۴). تجارب السلف. تصحیح عباس اقبال. تهران: کتابخانه طهوری.
هالیستر، جان نورمن (۱۳۷۳). تشیع در هند. ترجمه آذر میدخت مشایخ فریدنی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
هندوشاه آسترآبادی، محمدقاسم (بی تا). تاریخ فرشته. مصحح محمدرضا نصیری. کلکته: منشی نول کشور.
واله اصفهانی، محمدیوسف (۱۳۷۹). خلد برین (تاریخ تیموریان و ترکمانان). به کوشش میرهاشم محدث. تهران:
انتشارات موقوفات افشار.